

“ЗНАЮЧА ЛЮДИНА” ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

Неллі Карамішева

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: k_ist_fil@lnu.edu.ua

Визначено зміст поняття “знаюча людина” в контексті соціокультурного виміру буття особи. Проаналізовано специфічні характеристики знаючої людини як носія відповідного виду та типу знання; виявлено суперечливість постаті знаючої людини, коли її практична діяльність відбувається не на підставі набутого знання, а всупереч йому, що породжує парадокси. Виокремлено когнітивний аспект відношень “знання – розум”, “знання – свідомість” та сформульовано сферу значення знання, що його людина набула, для формування самосвідомості, світогляду, духовних переживань.

Ключові слова: знання, розум, свідомість, знаюча людина.

Поняття “знаюча людина” відображає особливий соціокультурний феномен, коли людина набуває знань із різних джерел, долучається в процесі своєї життєдіяльності до суми знань, напрацьованої людством, до продуктів національної й загальнолюдської культури і стає дещо знаючою особистістю. “Знаюча людина” – породження конкретного історичного типу культури та цивілізації; продукт парадигми навчання та освіти, що сформувалася в тій чи тій країні у відповідний історичний період; теоретична модель (концепт) соціалізації людини внаслідок набуття та засвоєння знань.

“Знаюча людина” як соціокультурний феномен уперше стала об’єктом теоретичної рефлексії в давньогрецьких філософів. Мислителі древньої Еллади створили культ знання, культ знаючої людини, яку називали гностиком (грец. *gnosis* – знання) і поділяли людей на знаючих і незнаючих (ті, які знають істину, і ті, що не знають істини). Платон так охарактеризував знаючу людину: “вона знає дещо про конкретний об’єкт, наприклад, про зірки або про небесні явища; знає закони, знає багато...; вона обізнана в чомусь, наприклад, в ораторському мистецтві; знає межі свободи (межі дозволеного); уміє робити свою справу відповідно до знання” [4, т. 1, с. 259–260, 287].

У соціокультурному просторі давньої Греції сформувалися перші “архетипи” (першообрази) знаючої людини – “гностик”, “мудрець”. Давньогрецькі мислителі не ототожнювали “гностика” і “мудреця”. Архетип мудреця асоціюється з історичними постатями давньогрецьких філософів – Фалес, Геракліт, Піфагор, Сократ, Платон, Аристотель та ін. Зокрема Сократ – символ античного мудреця. Мудрець, мудра людина (*homo sophos*), за Аристотелем, “не тільки знає

наслідки з принципів, а й володіє істинним знанням самих принципів... Йому не притаманна корисливість, водночас він знає предмети досконалі, складні та божественні” [1, т. 4, с. 178–180].

Отже, мудрець у рефлексії мислителів древньої Еллади – “першобраз досконалості”. Властивості мудреця: є носієм вищого знання (знання принципів); співвідносить свою поведінку з моральними принципами (образ Сократа); як “натурфілософ” розумом осмислює принципи “світобудови”, внутрішньо відчуває свій нерозривний зв’язок із Космосом і формує в собі “космічну свідомість”; як мислитель осягає “природу речей”, шукає Першоджерело і Першопричини всього сущого, намагається осягати глибини пізнання світу; як соціальна істота має відповідний ступінь свободи (інтелектуальної, моральної, духовної щодо інших істот) і робить вибір на користь добра (“робити добро іншим”); як мисляча істота прагне мислити самостійно, щоб досягти власного розуміння суті речей. Володіє логосом (мислення в мові). Давньогрецькі філософи ще не виокремлювали “логічне” (істина), “моральне” (добро), “естетичне” (прекрасне), відповідно, у свідомості мудреця ці вияви осягання світобудови перебували в нерозривній єдності (про “архетип” античного мудреця в давньогрецькій концепції долі див. [5]). Відповідно, “не мудрець” не має окреслених властивостей, тобто є носієм часткового, випадкового знання; не охоплює дещо, що пізнає, як ціле.

Мислителі древньої Еллади, осмислюючи феномен “знаючої людини” як носія відповідного виду та типу знання, уперше виявили, що постать знаючої людини є суперечливою, що її розум сповнений “хитрощів”, а її практична діяльність часто відбувається не згідно з набутим знанням, а всупереч йому, що породжує парадокси.

Й. Скот окреслив “знаючу людину” терміном “intelligens”. “Intelligens – людина, яка просвітила свій розум і стала особою, що мислить, пізнає, осягає світ, розуміє” [6, с. 448]. М. Гайдеґер “знаючою людиною” називав того, “хто розуміє, що має вчитися” [8, с. 105].

У сучасному соціокультурному просторі міркувань поняття “знаюча людина” і “розумна людина” ототожнюють за змістом, а в епістемічній логіці ототожнюють зміст понять “знаюча людина” й “інтелектуальний суб’єкт”, що не зовсім правомірно. “Знаюча людина” – особистість, що набула відповідної суми знань про конкретні об’єкти пізнання, дослідження; це освічений, навчений різних видів і типів знань індивід.

“Розумна людина” – носій суб’єктивного мислення; особистість, що на підставі набутого знання починає мислити, тобто реалізовувати інтелектуальну діяльність. Сума знань, які накопичила особа Х, створює когнітивний досвід, стає підставою її “інтелектуальної компетентності” [9, с. 39–41]. Нетотожність термінів “знаюча людина” і “розумна людина” фіксували вже давні греки. За Гераклітом, “багато знання розуму не навчає”, тобто можна багато знати, але не бути розумним.

У сучасному трактуванні “знаюча людина” – по-перше, компетентна у відповідних питаннях особа, фахівець із якоїсь галузі суспільної діяльності, що здобув професійну освіту, засвоїв теоретичне знання й використовує його технологічно, набуває професійного досвіду, удосконалює його, постійно накопичує професійне знання; по-друге, коли об’єктивне знання втратило езотеричність

і є надбанням усіх людей, у суспільстві з'явилися начитані, ерудовані, освічені люди (ерудити, знавці).

У процесі історичного розширення інформаційного простору знання в суспільстві стає доступним для кожного, і знаючих людей тепер дедалі більше.

“Знаюча людина” (гностик, знавець, освічена людина, професіонал) – це людина, яка засвоїла належну суму знань (набула знання) у процесі життєдіяльності і є носієм відповідного виду та типу знання. Вона фахівець із якоїсь галузі суспільної діяльності; може вчити інших, тобто передавати набуте знання; набуває когнітивного досвіду, сама себе навчає.

Накопичуючи кількісне і якісне знання, гностик сформує своє інформаційне багатство. Знання стає його суб'єктивною силою, яку він використовує для відповідної мети. Гностик здатний виходити за межі власного чуттєвого досвіду в простір абстрактного знання, набутого людством, і в такий спосіб розширювати свій теоретичний кругозір. Завдяки набутому знанню гностик (знаюча людина), з одного боку, надає своєму розуму факту об'єктивного існування, з іншого боку, набуває буття внутрішньої свободи. Й. Фіхте писав: “Знання у своїй внутрішній формі і сутності є буття свободи... самостійне буття такої свободи виявляється в самому собі як знання... знання взагалі є тільки буттям абсолютної свободи” [7, с. 401–402].

Усіх знаючих дещо особистостей у сучасному соціокультурному просторі можна класифікувати на користувачів готового, фактично даного знання (інформації); здобувачів, шукачів знання, яке необхідне індивідам для відповідного виду діяльності; творців нового знання на підставі здобутого.

Залежно від того, носієм якого типу знання про об'єкт є людина (знання про “що”; знання про “як”; знання про “чому”; знання про “для чого” тощо), гностиків, знавців можна поділити на тих, які знають дещо поверхово, глибинно, компетентно, професійно, технологічно.

Знання, носієм якого є конкретні особистості, має кількісні та якісні характеристики.

Кількісні характеристики знання про об'єкт А визначають обсяг знання – від незнання до всезнання: особа Х нічого не знає про об'єкт А; особа Х дещо знає про об'єкт А; особа Х мало знає про об'єкт А; особа Х багато знає про об'єкт А; особа Х усе знає про об'єкт А.

Якісні характеристики знання про об'єкт А визначають знання смислу, істини, що закодована в інформації, яку засвоїла особа Х.

Жодна людина не може знати все про об'єктивний світ, відповідно, особа Х може знати дещо про об'єкт А. І нічого не знати про об'єкт В.

У процесі набуття та засвоєння знань знаюча людина формулює своє ставлення до знання. Воно може бути утилітарним, професійним, ціннісним.

Утилітарне ставлення фіксує, наскільки набуте знання потрібне, ефективне, надійне в практичних діях; наскільки повно й достовірно забезпечує життєдіяльність людини.

Професійне ставлення до знання передбачає свідоме набуття знань задля освоєння відповідної професії, щоб бути компетентним в обраній сфері суспільної діяльності, бути фахівцем.

Ціннісне ставлення до знання (знання як цінність) означає жадобу знання, “волю до знання” (Ф. Ніцше, М. Фуко), інтерес до набуття знання. Цей інтерес

може бути “чистим” (знання заради знання, жадоба знання без усякої утилітарної мети) або “корисливим” (а раптом знадобиться).

Суть “знаючого незнання” як гностичного феномену така: особа Х знає дещо про об’єкт А, але не знає його сутності; не знає точної істини про нього і “переплутує” свідчення, коли розмірковує про нього; не може зрозуміти сутності того, що відбувається, наприклад, у соціальному світі, хоча живе в цьому світі й багато знає про нього; знає назву предмета, але не знає його сутності (“Ти називаєш його софістом, а що таке софіст – не знаєш”, – писав Платон [4, т. 1, с. 194]). “Знаюче незнання” – ознака недостатньої освіченості людини, яка не прагне рухатися вглибину, а лише набуває поверхового знання про об’єкт пізнання. Щоб подолати “знаюче незнання”, треба мати прагнення дійти до суті, до осягання суті речей, які сховані в набутій інформації, а через рефлексію дійти до знання свого незнання й досягти розуміння, що треба вчитися, поглиблювати знання про світ.

Знання і розум людини. Відкривши власний розум, людина поступово, в історичному вимірі, усвідомила, що його функціональна діяльність, розвиток та зміна неможливі без знання, якого вона набуває з різних джерел. У діалозі “Протагор” Платон устами Сократа виокремив зв’язок знання та розуму як частини душі. “Що дає наснагу душі, Сократе?”, – запитав він і отримав відповідь: “Знання, зрозуміло” [4, т. 1, с. 194].

Знання створює інформаційний простір для функціональної діяльності розуму людини, коли вона засвоює знання, логічно і семантично опрацьовує його власними зусиллями, щоб зрозуміти й надалі застосовувати його на практиці. Цей процес засвоєння знання і його логіко-семантичного опрацювання набуває характеру особливої когнітивної діяльності, у контексті якої знання і розум в єдності з мовою є структурними частинами специфічного комунікативного акту, в якому вони нерозривно взаємопов’язані і, в міру накопичення своєї сили, породжують такий феномен, як освічений розум, носієм якого є конкретна особистість.

Співвідношення знання і розуму можна трактувати у двох аспектах: 1) абстрактно, тобто в контексті універсального пізнання світу як Єдиного. Розум у його абстрактному смислі, який, у процесі його залучення до системи пізнання світу як Єдиного, наповнюється знанням, накопичує у своєму саморозвитку енергію знання й осягає світ як Єдине, цілісне, тобто здатний піднятися до “всезнання”. Таке трактування співвідношення знання і розуму властиве буддизму, Платону, Паламі [3, с. 193–206]; 2) конкретно, тобто в контексті власного пізнання світу й самопізнання певної особистості та її соціокультурного надбання об’єктивного знання (наукового, філософського, правового, морального, теологічного тощо), і лише можливості суб’єктивного розуму конкретної особистості дають підстави наповнювати чи не наповнювати його енергією знання, визначати здатність піднятися або не піднятися до рівня “всезнання”.

Розглянемо поняття “знання” і “розуму” в їх взаємозв’язку в аспекті виокремлення когнітивної діяльності людей, спрямованої на надбання знання, що є необхідним чинником наповнення суб’єктивного розуму енергією знання для його самозростання та зміни задля адекватності мінливому світові.

Поняття “знання” щодо розуму людини має первинне і вторинне значення. Знання в його первинному значенні постає як “зовнішнє буття світу, яке дано

безпосередньо у відчуттях і сприйняттях, а розум надає форми зовнішньому сприйняттю... форми об'єктивного існування" [7, с. 398]. Тоді розум вторинний і його феноменологічний зміст, тобто "чистий" безпредметний, що його розуміють як "чисте поняття".

Знання в його вторинному значенні постає перед розумом людини як опосередковане об'єктивно в знаково-символічних формах вияву. Знання в такому значенні є системним утворенням, структуру якого визначають знаки, що формують відповідну знакову систему, відношення знаків до означуваного (об'єкта), різноманітні відношення між знаками у межах знакової системи. Знання, що має знаково-символічну форму зображення та репрезентації, у часовому вимірі виявляє дещо про об'єктивний світ у його минулому або сучасному. Розум людини в процесі набуття та засвоєння знання розкриває свою творчу сутність, яка виявляється в різних здатностях. Творча роль розуму в процесі набуття й засвоєння такого виду знання полягає в закріпленні його у своїй пам'яті; у розумінні знання, тобто в здатності вникати в суть і предметне значення мовних висловів (знаково-символічних конструктів); здатності будувати адекватну репрезентативну модель набутого знання і наповнювати особистим ціннісним значенням; вибрати потрібне знання для виконання практичних дій.

Отже, сутність цієї діяльності розуму людини – у засвоєнні знання в його різновидах, логіко-семантичному опрацюванні, тобто надання йому відповідного змісту і предметного значення; трансформації знання, тобто залучення його в інформаційний простір власного розуму. Для такого виду діяльності необхідні особливі функціональні здатності, що дають змогу трансформувати знання, тобто залучити його в інформаційний простір власного розуму і реалізувати його логіко-семантичне опрацювання. До таких здатностей належать когнітивні (здатність набувати знання, засвоювати знання, вносити його в знаннєве поле розуму, використовувати в комунікативному акті, матеріалізувати у формі технології); логічні (здатність виводити з набутого знання нове знання, не спираючись на чуттєвий досвід, спостереження, споглядання, через побудову умовиводів, встановлювати відношення між різними видами знання; визначати істинність або хибність набутого знання; встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між предметами, явищами й процесами, між подіями тощо, про які зафіксовано знання в знаково-символічній формі); рефлексивні (здатність розмірковувати про знання, будувати системи знання про знання, визначати цінність набутого знання; евристичні (здатність надавати нового змісту набутому знанню, інтерпретувати його, екстраполювати в нові пізнавальні системи, створювати "образи знання").

Окреслені здатності реалізуються в конкретному розумово-мовленнєвому акті, у якому виявляється відношення "знання – мова – розум", що є об'єктом окремого дослідження.

Феноменологічно розум, що наповнюється знанням: структурується як внутрішній діалог, який є не просто розмовою людини з самою собою, як автокомунікація, а й "міркуванням, роздумом, що його розум веде "сам із собою" на підставі набутого знання про той чи той об'єкт (так трактував особистий розум Сократ – "співрозмова душі з самою собою"); спрямовує свою інтенцію на набуте знання. Ця інтенція може бути метафізичною, рефлексивною, логічною,

евристичною і визначає предмет знання, зміст набутого знання, розуміння суті знання. Унаслідок інтенції виникають феномени запитування, символізації знання, надання власних смислів набутому знанню, пошуку нового знання, побудови асоціативних, логічних (лінійних та нелінійних) рядків між епістемами, а також феномен “просвітлення”. Просвітлення мислення – осягання та розуміння суті речей, “яснобачення”, “осяяння”, “сила розуму”. Такі ознаки просвітлення звично називають інсайтом (англ. insight – проникливість, розуміння), але в психології його трактують як акт безпосереднього осягання, яке не впливає з минулого досвіду суб’єкта. У когнітивному аспекті просвітлення розуму означає, що у своєму іманентному розвитку в міру набуття знання досягло розуміння істинних підстав усього суцього.

Рефлексія над знанням як надбанням людини виявила, що завдяки знанню людина відкриває власний розум і своє духовне буття. Знання як зміст розуму надає йому відповідного ступеня свободи в значенні автономності, суверенності щодо відчуттів. Знання як вияв внутрішньої свободи Й. Фіхте інтерпретував у площині мислячого “я”, яке засвоює знання [7, с. 401–402]. Набувши знання, суверенний розум відкриває власні вияви – рефлексію над самим знанням (“знання про знання”, “знання про незнання”), а потім уяву. “Унаслідок розвитку свободи в рефлексії з’явилася уява” [7, с. 415].

Знання, яке людина засвоїла, створює об’єктивну підставу, через закріплення знання в пам’яті, для “життя” суб’єктивного розуму власним світом і творіння власних ейдосів (образи, ідеї, поняття, концепції тощо), яке реалізуються потім в артефактах культури і цивілізації.

Знання і свідомість людини. У процесі наповнення розуму людини знанням виявляється діалектичний взаємозв’язок знання з іншими структурними частинами (виявами) суб’єктивної свідомості – самосвідомістю, сферою відчуттів, вірувань, волі.

Входження знання у сферу свідомості опосередковано діяльністю розуму, відповідно, відношення “знання – розум” і “знання – свідомість” мають різні смислові навантаження. Функціональна діяльність розуму виявляється в активізації знання для реалізації мети, яку формулює людина. Функції розуму: накопичувати знання; оперувати одиницями знання – епістемами; осмислювати знання на підставі власних принципів; винаходити нове знання власними зусиллями на підставі здобутого. Засвоєння знання, його логіко-семантичне опрацювання, встановлення алгоритму практичного використання – діяльність розуму, вияв його творчої активності. Функція свідомості – переживати, усвідомлювати, співвідносити знання із своїм “Я”. Свідомість – осмисленість практичних дій, думок, відчуттів, учинків людини на підставі набутого розумом знання. Разом із знанням росте і розвивається свідомість, а також змінюється, тобто виникає нова свідомість, відбувається “реформа” свідомості.

Набуте знання та його входження до сфери свідомості надають поняттю “свідомість” когнітивного змісту (свідомість – букв. є відомостями про світ; що відомо про світ; володіння людини відомостями, знанням).

Свідомість як цілісне системне утворення під впливом знання, що його особа засвоїла й осмислила на рівні свого розуму, породжує власні системні феномени, зокрема світогляд, особисті цінності, соціальні орієнтації. Розум як

тотальність свідомості вбирає знання ззовні й оперує одиницями знання на понятійному рівні. Свідомість – не тільки розум, а й відчуття, духовні переживання, віра, самосвідомість, що є суб'єктивною підставою для формування світогляду, соціально орієнтованих цінностей.

Знання і самосвідомість. Усвідомлюючи саму себе, свою самість на підставі набутого та засвоєного знання, людина переходить від рефлексії про своє знання (“Що я знаю?”; “Я так мало знаю?”, “Я нічого не знаю?”) до ствердження “Я знаю...” і стає суб'єктом, що усвідомлює себе як носія відповідного типу та виду знання. Вислів “Я знаю...” знаючої самосвідомості має різні смисли: самосвідомість знаючої людини, яка усвідомлює, що є знаючою людиною. Самосвідомість Г. Ляйбніца, який усвідомив своє знання; самосвідомість знаючої людини, яка усвідомлює, що нічого не знає. Самосвідомість Сократа, який усвідомив, що нічого не знає; “Я – знаюче” і “Я – рефлектуюче”, для якої “Я – знаюче” і “Я – рефлектуюче” – те саме. Самосвідомість Й. Фіхте, який усвідомив, що “свідомість Я переходить від рефлексії про знання (знання про знання) до принципу, і вони, нерозривно з'єднуючись у стані рефлексії, творять єдине” [7, с. 407]; самосвідомість знаючої людини, для якої “Я – знаюче” і “Я – існує” – те саме. Самосвідомість Ф. Шелінґа, який усвідомив це як факт власної самосвідомості; самосвідомість знаючої людини, для якої “Я – суб'єкт розуму” і “Я – суб'єкт свідомості” – те саме. Самосвідомість Г. Гегеля, який у “Філософії духу” ототожнював “Я” як суб'єкт розуму і “Я” як суб'єкт свідомості, коли “розум на підставі знання досягає своєї самосвідомості”; самосвідомість знаючої людини, для якої “Я – знаюче” і “Я – мисляче” – те саме. Самосвідомість гностика, ерудита, який у своїй рефлексії ще не розрізняє “багато знання” і “розум”. Про контекст міркувань, у якому визначають повсякденні смисли вислову “Я знаю...”, див. Н. Малколм “Мур і Вітґенштайн про значення вислову “Я знаю” [2, с. 234–264].

Завдяки здобутому знанню самосвідомість людини набуває нових системних ознак: усвідомлення межі свого знання, тобто прийти до знання свого незнання; набуття внутрішньої свободи, що означає – людина вільніше мислить і вільно діє (принцип “я сам”); передбачення наслідків дій, діяльності, оскільки на підставі здобутого знання можна передбачити, що впливає з цих дій, та ін.

На рівні самосвідомості в знаючої людини формуються інтелектуальні самовідчуття: розуміння здобутого знання або нерозуміння; повноти чи неповноти набутого знання про певний об'єкт А; глибини набутого знання.

Знання і сфера відчуттів. Набуте знання стає для людини особливим досвідом свідомості, що замінює власний досвід як синтез відчуттів, чуттєвого сприйняття світу. В історичному вимірі в особи дедалі більше зуживається власний чуттєвий досвід і поширюється теоретичний досвід свідомості, унаслідок здобутого знання в процесі науконавчання; по-друге, власний чуттєвий досвід щоразу сильніше опосередкований теоретичним когнітивним досвідом. Тобто людина набуває багато знання із різних джерел, які поширює інформаційний простір і час її розуму та свідомості, і тоді вона не вдається до власного досвіду або не має його через неможливість пережити. Наприклад, особа, яка не літала в космос і не бачила планети Земля з космосу, не може пережити такий чуттєвий досвід, але знання про польоти космонавтів і астронавтів, набуті з різних джерел, дають певне усвідомлення, як виглядає Земля з космосу.

Крім власного чуттєво даного й набутого знання, що дає теоретичний досвід, окремі особистості мають накопичений надчуттєвий, надемпіричний досвід (містичний, парапсихологічний), який з погляду раціональності класифікують як ірраціональний досвід людини.

Отже, виникає специфічна проблема: як впливає набуте об'єктивне спеціалізоване (теоретичне, раціональне) знання на свідомість людини, на її чуттєвий і надчуттєвий досвід? Змінюється чи не змінюється свідомість у процесі набуття знання та його логіко-семантичного опрацювання? Якщо змінюється, то в якому напрямі?

Знання і віра. Віра – особлива сфера духовного, особливий вияв індивідуальної свідомості. Кожна людина у щось вірить, відповідно, особа, яка стверджує, що ні в що не вірить, суперечить сама собі, оскільки вірити можна у що завгодно. Розум людини нічого не бере на віру, він потребує доведення, обґрунтування. Опозиція “знання – віра” має інші смислові характеристики, ніж опозиція “розум – віра”.

Накопичене та логіко-семантично осмислене знання зумовлює усвідомлення з боку індивіда свого знання і дає змогу встановити, чим наповнюється його свідомість – знанням чи вірою?

За звичною логікою, що більше знання, то менше віри, і навпаки, що більше віри, то менше знання. Але не все так просто.

Відношення “знання – віра” у свідомості людини набуває різних смислових характеристик. Св. Августин надавав вірі “вищого авторитету”, отже, віра логічно первинніша за знання; вона показує шлях знанню, задає його предмет (“Віра запитує, розум виявляє”); Т. Аквінський розглядав віру в гармонії зі знанням; І. Кант, навпаки, хотів обмежити знання, щоб дати місце вірі.

Людина набуває знання, але й має віру, яка надає свідомості особливих переживань, пов'язаних із надіями, коханням, із надвідчуттями, вищим і таємним сенсом у житті людини. Віра може наповнювати своїм особистим сенсом свідомість людини й підпорядкувати собі знаючий розум і спрямувати вчинки та поведінку людини. З вірою в щось, як виявом духу, ідуть на муки, страждання, боротьбу, смерть.

Набувши знання, людина стає внутрішньо вільнішою, але чи піде знаюча людина на муки? А з вірою в щось ідуть на муки, на страту – наприклад, із вірою в Бога. Віра в щось (богів, ідеал, революцію, кумирів) робить людей фанатиками. Фанатик заглушує в собі голос знання й, усупереч усьому, вірить у те, що створив для себе.

Віра здатна надати вищого сенсу життя окремим особистостям. Віру (вірування) можна трактувати як таке знання про певний об'єкт, яке стає переконанням людини в його істинності. Приміром, особа Х набула знання з якогось джерела, що є Бог, він існує – це стає сферою її вірувань, і жодне набуте знання про те, що Бога не існує, не переконує її.

Інший приклад. Особа Х вірить в іншу особу Y, що та ніколи не обманує і завжди каже лише правду. Особа Х отримала повідомлення (знання), що особа Y збрехала, і не раз, але вона й далі віритиме особі Y як небрежливій людині.

Знання, яке людина набула, може змінювати віру, позбавляти віри, руйнувати віру, але й віра здатна підкорити собі знання. У цьому контексті особа сама, внутрішньо, вибирає – вірити чи не вірити в щось. Знання – вибір віри.

Знання впливає на сферу віри в різних людей неоднозначно. Якщо особа Х сильно і глибоко вірить у щось, то знання, яке вона засвоїла, не може похитнути віру, замінити віру безвір'ям; інша особа навіть свою сильну і глибоку віру в щось змінює на безвір'я. Як приклад, розглянемо факти не надто давнього минулого. У Радянському Союзі віра в соціалізм і комунізм була однією з рушійних сил для багатьох радянських людей. Попри знання про трагічний шлях реального соціалізму і власний емпіричний досвід життя за соціалізму, чимало людей і далі вірили, що соціалізм – найкраще досягнення людства. І навіть об'єктивне знання, набуте після розвалу Радянського Союзу, не похитнуло віри багатьох, а інші втратили назавжди віру навіть у саму ідею можливості побудувати суспільство загальної рівності і справедливості.

У контексті відношення “наукове раціональне знання – віра” у свідомості знаючої людини виникає феномен “знаючої віри”. На рівні раціонального мислення, теоретичної свідомості наукове знання має перевагу над вірою, але наука не знищує віри (віруючої свідомості), тобто наукове знання, що його людина набула, не руйнує віри. Наприклад, дехто вірить у життя після смерті, в реінкарнацію душі та в інші псі-феномени, хоча наука не підтверджує цих феноменів як фактів дійсності. Але, якщо такий випадок станеться, і віруюча людина дізнається про це, то її віра підтвердиться раціональним знанням, як наслідок, виникає феномен “знаючої віри”.

Наукове раціональне знання, що його людина набула, лише породжує опозицію “наукове знання – віра” в її свідомості, хитання “вірю – не вірю”, але не знищує самого стану віруючої свідомості, а також породжує когнітивний дисонанс. Когнітивний дисонанс у свідомості знаючої людини – суперечність між об'єктивним знанням, здобутим у процесі науконавчання, і суб'єктивним знанням, набутих у процесі власного ментального та когнітивного досвіду.

Раціональне знання як таке не є духовним орієнтиром у житті окремих особистостей, тому знаюча особа Х може шукати опору в якійсь вірі. Невипадково деякі сучасні освічені, багато знаючі люди, вдаються до релігійної віри чи інших форм вірувань. Наприклад, вступають у секти, змінюють релігійну віру. В інших знаючих людей розум перемагає віру. Відношення “знання – віра” в наш час треба осмислювати в контексті відкритості для людей різноманітного знання. Сучасна особа черпає знання з різних джерел і є носієм різноманітного за видами й типами знання. Як це “плюралістичне” знання співвідноситься з вірою людини? Чи витіснить раціональне знання віруючу свідомість?

Знання й ідеал. Знання формує ідеали, які наповнюють зміст свідомості, і цими ідеалами людина живе. Найбільше значення для людини мають ідеали свободи, справедливості, любові. Розглянемо ідеал свободи. Формування ідеалу свободи в людській історії – особлива проблема для дослідження. У контексті формування та розвитку свідомості людини ідеал свободи є її надбанням у процесі засвоєння знання. Набутий ідеал “вільної людини” особа Х трансформує у сферу своєї свідомості і надає йому вищого сенсу (“це солодке слово свобода”). Боротьба за особисту свободу, а також за свободу свого народу стає вищим сенсом власного життя для багатьох людей, як свідчить досвід людської історії. Варто наголосити на особливій ролі розуму в усвідомленні ідеалу свободи. Чимало людей особисту свободу розуміє як “анархію”, “вседозволеність” і, відповідно, починає поводитися за принципом “усе дозволено”. Роль розуму в тому,

що він логічно визначає зміст цих термінів, їх нетотожність, і свідомість, яка це розуміє, змінює поведінку особи X, коли вона засвоїть, що не все дозволено, що “свобода – не вседозволеність”.

Парадокси “знаючої людини”. Знаюча людина є складним і суперечливим соціокультурним феноменом. Ця суперечливість у філософській рефлексії іноді набуває форми парадоксів. Парадокс “всезнаючої людини” виникає тоді, коли ототожнюється ціле (клас усіх людей) з елементом цього класу (окремої особистості). Наприклад, ніхто з особистостей, що належать до класу людей, не може знати всього про світ, а особа X “знає все про світ”. Давні римляни казали: “Багато хто знає багато, але ніхто не знає всього”. Парадокс дещо знаючої людини, яка знає, як діяти і знає про наслідки своїх дій, і все одно діє не згідно зі знанням, а всупереч. Знання, що його людина набула, створює когнітивну підставу для раціоналізації практичних дій, моральних учинків і поведінки. Саме так сформулював проблему раціоналізації Сократ. Як парадигму філософ використав моральне (етичне) знання. Основні етичні поняття “добро” і “зло”, як регулятиви моральних дій і поведінки, Сократ виводив із знання. Добро (доброчинність, справедливість, чесність тощо) є виявом знання, а зло – свідченням незнання (неуцтва). Інколи людина скоює зло несвідомо, тільки через незнання. Людина здобуває свободу на підставі знання, тобто владу над собою і своїми пристрастями. Сократівський раціоналізм зумовлює принцип засвоєння з боку людини морального знання й усвідомлення саморегулювання на основі своїх моральних відчуттів і моральної поведінки. Але реальне життя не завжди вкладається в логічну схему раціональності – “якщо просвітиш свій розум і свідомість моральним знанням, то діятимеш морально”. Наприклад, особа X засвоїла знання про моральні норми “Не кради!”, “Не вбивай!” і є освіченою морально, але, набувши морального знання, діє радше не за його приписами, а всупереч, тобто краде, вбиває. Виникає парадокс морально освіченої людини, яка знає, що таке добро і не дотримується його законів, а скоює зло. Людина, яка засвоїла знання, стає вільною і знає, як керувати власними інстинктами і пристрастями, але може бути рабом своїх інстинктів та пристрастей, відповідно, якщо особа скоїла зло, то це не завжди через незнання. Отже, набуваючи морального знання, людина водночас вільна й невільна.

На сучасному етапі розвитку людства разом із моральним знанням актуалізується правове знання – правові норми як регулятор соціальної поведінки людей, запроваджені державою. Вхідження правового знання у сферу розуму і подальше саморегулювання правовими нормами соціальної поведінки передбачає відповідний рівень усвідомлення з боку конкретної людини власних практичних дій, які регулюються нормами права (законом). Проте і в цьому разі конкретна освічена особа знає норми права, але порушує їх навмисно. Наприклад, особа X знає, що скоєння злочину передбачає покарання, але все одно чинить злочин, а потім намагається всіма засобами уникнути покарання.

Крім морального і правового знання, людина в процесі навчання засвоює логічне знання, але знання логічних законів не застерігає її від їх навмисного порушення з власних міркувань, що породжує феномен софістики.

Зростання цінності знання, зокрема наукового, морального, правового, для конкретної людини стає проблемою її розуму та свідомості.

Отже, феномен “знаючої людини” слід трактувати антиномічно: знаюча людина знає, що вона знає, і не знає, чого вона не знає. Знаюча людина про-світлює свій розум, але не завжди змінює саму себе, відповідно, перетворення “знаючої людини” на “мислячого суб’єкта” є особливою проблемою не тільки системи навчання, виховання, а й для самої людини.

Література

1. *Аристотель*. Соч. в 4-х т. М.: Мысль, 1978.
2. *Малколм Н.* Мур и Витгенштейн о значении выражения “Я знаю” // В кн.: Фило-софия. Логика. Язык. М.: Прогресс, 1987. С. 234–264.
3. *Молодцова Е.* Наука об уме и знании // В кн.: Проблема знания в истории науки и культуры. СПб.: Наука, 2001. С.193-206.
4. *Платон*. Соч. в 3-х т. М.: Мысль, 1968.
5. *Родзинский Д.* Сознание античного мудреца. М.: Аграф, 2003.
6. *Скотт И.* Избранное. М.: Изд-во Францисканцев, 2001.
7. *Фихте И.* Факты сознания. Назначение человека. Наукоучение. Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000.
8. *Хайдеггер М.* Введение в метафизику. СПб.: ВРФС, 1997.
9. *Холодная М.* Психология интеллекта (парадоксы исследования). СПб.: Питер, 2002.

A “KNOWING MAN” AS A SOCIOCULTURAL PHENOMENON

Nelly Karamysheva

Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: k_ist_fil@lnu.edu.ua

A meaning of the notion of a certain “knowing man” in the context of the sociocultural measuring of being of a person is determined. Specific characteristics of the “knowing man” as a transmitter of a proper kind and type of knowledge are analysed; a contradiction of the figure of the “knowing man” is exposed when its practical activity takes place not on the basis of the acquired knowledge but in defiance of it that generates paradoxes. The cognitive aspect of relations of “knowledge – intelligence”, “knowledge – consciousness” is selected and the sphere of value of knowledge is formulated that was acquired by a human, for forming of consciousness, world view, spiritual experiencing.

Key words: knowledge, mind, consciousness, knowing man.

Стаття надійшла до редколегії 16.01.2012

Прийнята до друку 20.02.2012